

ODDAJCIE PRAWA CZŁOWIEKA!

Monika Markiewicz

Streszczenie

Przyjęta w 1948 roku Powszechna Deklaracja Praw Człowieka każdemu człowiekowi zagwarantowała szereg praw. Są one niezbywalne i nienaruszalne, a wynikają z zasady poszanowania ludzkiej godności. Deklaracja została przyjęta i potwierdzona w różnych dokumentach krajowych i międzynarodowych. Respektowanie praw człowieka jest podstawą sprawiedliwości, pokoju i bezpieczeństwa na świecie, a podmiotem ponoszącym odpowiedzialność za przestrzeganie owych praw jest państwo. W praktyce jednak wszystkie państwa, również te, w których demokracja wydaje się być na wysokim poziomie, dopuszczają się naruszeń praw człowieka. W krajach, w których demokracja przeszkadza rządzącym w realizacji własnych celów, dochodzi do procesów systematycznego ograniczania tych praw na różnych poziomach życia obywatelskiego w większej skali. Niniejszy artykuł stawia sobie za cel zwrócenie uwagi Czytelnika na wybrane przykłady łamania praw człowieka na gruncie polskim.

Słowa kluczowe: człowiek, prawa, przemoc, nietolerancja, nierówności

GIVE BACK HUMAN RIGHTS!

Abstract

The Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948, guaranteed every human being a series of rights. They are inalienable and inviolable, and stem from the principle of respect for human dignity. The Declaration has been adopted and reaffirmed in various national and international documents. Respect for human rights is the basis of justice, peace and security in the world, the entity bearing the responsibility for respecting these rights is the state. In practice, however, all states, including those in which democracy appears to be at a high level, commit human rights violations. In countries where democracy of those in power obstructs their own goals, there are processes of systematic erosion of these rights at various levels of civil life on a larger scale. This article aims to draw the Reader's attention to selected examples of human rights violations on Polish soil.

Keywords: human, rights, violence, intolerance, inequality

ETYKA BIZNESU I ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
INTERDYSCYPLINARNE STUDIA TEORETYCZNO-EMPIRYCZNE. NR 2, 2023

BUSINESS ETHICS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT
INTERDISCIPLINARY THEORETICAL AND EMPIRICAL STUDIES. NO. 2, 2023

ISSN 2451-456X

35

Autorka:

Monika Markiewicz – studentka Pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej
*Katedra Stosowanych Nauk Społecznych, Wydział Organizacji i Zarządzania Politechniki
Śląskiej*
E-mail: mm301309@student.polsl.pl

Cytowanie: Markiewicz M. (2023). Oddajcie prawa człowieka! *Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne studia teoretyczno-empiryczne*, 2, 35–43.

Wprowadzenie

Prawa człowieka to podstawowe normy przysługujące każdemu z nas, wynikające z samego faktu bycia człowiekiem, np. prawo do życia, wolność słowa, zrzeszania się czy prawo do edukacji. Źródłem wszystkich praw i wolności jest godność każdego człowieka. Prawa człowieka mają charakter: powszechny, czyli są takie same dla każdego człowieka niezależnie od wyznawanych wartości, poglądów czy religii; przyrodzony, a więc istnieją niezależnie od woli władzy czy przepisów prawa (państwo jedynie tworzy system ich ochrony); niezbywalny, co znaczy, że żadna władza nie może nam ich odebrać, nie można się ich zrzec; nienaruszalny, a zatem istnieją niezależnie od władzy i nie mogą być przez nią dowolnie regulowane; naturalny, to znaczy posiadamy je z racji godności osobowej, człowieczeństwa, a nie z powodu czyjejś decyzji czy nadania; niepodzielny, czyli wszystkie stanowią integralną i współzależną całość (Amnesty International Polska, 2023).

Piękna, ujmująca definicja praw człowieka, praw, które po prostu nam przysługują. Powinien być to fundament ludzkiego życia, a na tym fundamencie powinno się budować. Budować relacje międzyludzkie, tworzyć kontakty interpersonalne, stawiać budynki, pracować, robić rzeczy mniejsze i większe (Tischner, 2000; Marszałek, 2014; Marszałek-Kotzur, 2019). Wszystko to powinno bazować na najbardziej ludzkich prawach (Marszałek-Kotzur, 2020). Nie sposób napisać zamiast "powinno się" "tak się robi", bo brakuje tych podwalin. Prawa człowieka to prawa najczęściej łamane, najczęściej odbierane, a karane najradyjiej. Tak często nie przestrzega się tego, co stanowić miało normę, kruszy się to, co powinno być skałą. Sporadycznie jednak usłyszeć lub przeczytać można o tym w mediach. Jeśli nie szuka się głębiej, ten temat jest zwyczajowo omijany, ponieważ jest trudny, niewygodny, a wielu ludzi – wbrew temu, co mogłoby się wydawać – nie jest nim zainteresowanych. Wiedza o prawach człowieka, o ich codziennym łamaniu nie jest powszechna, nie jest popularna, a często staje się marginesem zainteresowań większości osób. Ciekawym badaniem socjologicznym

byłoby zapytanie przypadkowych przechodniów, jakie prawa im przysługują z racji bycia człowiekiem – dla wielu mogłaby być to nie lada zagadka.

Łamanie praw człowieka jest przede wszystkim pozbawione etyki, etyki, którą sam człowiek stworzył. Choć również w tej dziedzinie spotkać można się z różnymi poglądami na pewne aspekty, to jednak patrząc przez pryzmat etyki, dziś żaden rozsądny człowiek nie nazwie łamania praw człowieka zgodnym z zasadami etyki. Rozsądny, gdyż spotkać można się z przypadkami, gdy zdanie jest odmienne, a przykładem tego może być polski rząd pod wodzą Prawa i Sprawiedliwości.

W 1945 oficjalną działalność podjęła Organizacja Narodów Zjednoczonych. W Karcie Narodów Zjednoczonych można przeczytać: „My, Ludy Narodów Zjednoczonych, zdecydowane – uchronić przyszłe pokolenia od klęsk wojny, która dwukrotnie w ciągu naszego życia wyrządziła niewypowiedziane cierpienia ludzkości, i przywrócić wiarę w podstawowe prawa człowieka, w dostojeństwo i wartość jego osoby, w równouprawnienie mężczyzn i kobiet oraz w równość praw narodów wielkich i małych, i stworzyć warunki, w których będzie mogła panować sprawiedliwość i poszanowanie zobowiązań opartych na traktatach i innych źródłach prawa międzynarodowego, i przyczynić się do postępu społecznego i podniesienia stopy życiowej przy większej wolności” (Karta NZ).

W związku z powyższym „Nie można uznać, iż życie królowej Elżbiety II jest więcej warte od życia somalijskiej dziewczynki urodzonej podczas klęski głodu” (Vardy, Grosch, 1995). Tak samo nie można doprowadzić do wojny, a toczona jest ona na Ukrainie w tym momencie, kobiety i mężczyźni mają być równi, a idealnym przykładem tej nierówności jest Polska, żadne państwo nie jest lepsze lub gorsze, bez względu na powierzchnię, a oczywiste jest to, że również i to jest nieprzestrzegane, a postępu społecznego często trudno się dopatrzeć, ponieważ my, ludzie, zamiast ewoluować, robimy krok za krokiem, lecz wstecz.

W nawiązaniu do powyższych definicji, przedstawione zostaną pewne aspekty z Polski i ze świata, które nie mają nic wspólnego z etycznym podejściem.

Nierówności płacowe

Podany tutaj przykład jest aktualny w wielu zakątkach świata i mimo że Polka zdobyła się na odwagę, aby o tym pisać, uwaga zostanie skupiona na obywatelach i obywatelkach ogółu naszego globu. „Gdzie są moje pieniądze, ja się pytam” (Kostyszyn, 2021) pytają kobiety, kobiety w Polsce, kobiety na większości terenów błękitnej planety. Mamy XXI wiek, wydawałoby się cywilizowane czasy. Być może prawa są, ale pod pewnymi względami dla mężczyzn, nie dla każdego człowieka. Trudno wręcz wyobrazić sobie, że w roku 2021 było 18 państw, w których całkiem legalnie mężczyzna zabrania pracy zarobkowej żonie. Sto trzydzieści

państw nie posiada norm określających równe płace. To samo wykształcenie, to samo doświadczenie, ta sama firma, to samo stanowisko – inna pensja dla Antoniego, inna dla Tosi. Brak logiki. Absurd. Brak szacunku. Niekonsekwencja. W wymiarze ekonomicznym proces ten ma zająć aż 267,6 lat (Global Gender Gap Report 2021). Tyle ma zająć wyrównanie płac kobiet i mężczyzn, którzy obejmują te same stanowiska. To jest łamanie fundamentalnego prawa do równości, a także skrajne łamanie tych praw poprzez poniżanie człowieka, tylko dlatego, że jest kobietą.

Tłumione protesty i zgromadzenia

Wskutek obowiązywania znowelizowanej ustawy Prawo o zgromadzeniach i wynikającego z niej przyznania priorytetu „zgromadzeniom cyklicznym”, policja stosuje podwójne standardy w zabezpieczaniu zgromadzeń o różnym statusie. Władze często traktują łagodniej prorządowe i nacjonalistyczne demonstracje w porównaniu do innych rodzajów zgromadzeń. W swoim raporcie Amnesty International opisała przypadki, w których policja nie zapobiegła aktom przemocy ze strony narodowców lub członków ugrupowań skrajnie prawicowych, skierowanym przeciwko kontrmanifestantom (Amnesty International Polska). Łamanie praw wolności słowa, równości, wolności zgromadzeń. Złamanie kilku praw jednocześnie tylko dzięki decyzji rządu Prawa i Sprawiedliwości w kwestii zgromadzeń publicznych. Niewygodne zgromadzenie, niewygodna prawda, prawda, o której woła się na ulicach, a za głoszenie tej prawdy spotkać się można z karą. Kara za korzystanie z fundamentalnego prawa człowieka. Zgromadzenia tłumione przez policję. Kobiety, którym łamie się rękę, tylko dlatego, że walczą o to, co zagwarantowane mieć powinny. Głos ten rozchodzi się także wśród wykonawców muzycznych; usłyszeć można o takich zdarzeniach w wielu utworach, choć często niszowych: „Czy twoja matka już o tym wie / Że bijesz dzisiaj inne kobiety / Wstydy się ciebie kraj / Czy wie też jakim się niesie dźwiękiem / Ten moment, kiedy łamiesz mi rękę / Drobną dziewczyna krzyczała z bólu / Wstydy się ciebie kraj” (Burakura). Jednym z najpopularniejszych jest tenże apel do polskiej policji.

Zawłaszczanie praw konstytucyjnych

Niewygodne stały się również inne zgromadzenia, zwłaszcza te walczące o wolne sądy. Jak dotąd sądy w Polsce stawiały po stronie wolności zgromadzeń i wolności wypowiedzi, dbając przy tym, by osoby korzystające z tych wolności, nie były karane. Niestety, reforma sądownictwa z 2017 roku poddała władzę sądowniczą politycznym wpływom i kontroli. Reforma, która objęła niezależność sądów, która – obecnie w teorii – zagwarantowana jest

poprzez konstytucję. W związku z powyższymi zmianami w polskim orzekaniu o wyrokach i tym podobnymi kwestiami, na ulice, przed sądy wyszli ludzie. Ludzie, którzy w rękach trzymali konstytucję, ludzie, którzy ze łzami w oczach śpiewali hymn Polski w obronie tego, co przynigdy w demokracji nie powinno być likwidowane. Kolejne prawo człowieka zostało beczelnie wręcz złamane przez nieetycznie postępujące władze. Polakom odebrano konstytucyjny gwarant, filar praw człowieka i to Polacy ponoszą za to karę. Nie tylko poprzez niesprawiedliwe wyroki, lecz także poprzez to, że spotykają się z represjami tylko dlatego, iż się na to nie zgadzają.

Brutalność wojny

Wojna. Najbardziej brutalny, najbardziej przerażający akt łamania praw człowieka. Cytując ponownie Kartę Narodów Zjednoczonych, stworzona została także, by uchronić przyszłe pokolenia od klęsk wojny, która dwukrotnie w ciągu naszego życia wyrządziła niewypowiedziane cierpienia ludzkości (Dz.U.1947.23.90). Za życia twórców tejże deklaracji wydarzyły się dwie wojny światowe. Ludzie, którzy obecnie egzystują, w większości przeżywają pierwszą wojnę w swoim życiu, ewentualnie drugą. Wojna na Ukrainie, akty bestialstwa ze strony Rosji, ze strony agresora stojącego na czele wymienionego w drugiej kolejności państwa. Przemoc tak niewyobrażalna w świecie, który na pozór wydaje się być cywilizowany, na pozór. Matki płaczące za synami, żony za mężami, dzieci za ojcami i płaczący synowie, płaczący mężowie i płaczący ojcowie. Zapewne ONZ w czasie podpisywania dokumentu ani lata, lata później nie byłoby w stanie wymyślić tego, że na Ukrainę, a przy okazji na cały świat, spadnie wojna. Nie sposób dopatrzyć się jakiegokolwiek etycznego zachowania w działaniach Putina i jego ludzi. Nie ma czegoś takiego jak sprawiedliwa wojna; temat ten poruszany jest w przestrzeniach, w których o etyce się rozmawia, lecz nic etycznego w działaniu agresora nie ma.

Łamanie praw kobiet

Brak dostępu do możliwości przerwania ciąży prowadzi do naruszeń praw człowieka kobiet w ciąży, m.in. prawa do życia, zdrowia, ochrony życia rodzinnego i prywatności, wolności od dyskryminacji, wolności od tortur i okrutnego traktowania. Dlatego kluczowym jest, aby uregulowania prawne dotyczące aborcji zapewniały poszanowanie praw człowieka, a tym samym dawały kobiecie możliwość wyboru, czy kontynuować ciążę czy nie (Amnesty International Polska). Aborcja to nadal temat pełen kontrowersji, jednak brak praw do jej wykonania równa się z naruszeniem praw człowieka, które poprzez to łamane są

w państwach takich jak Salwador, Paragwaj czy Polska. Przerwanie ciąży, nawet gdy życie matki jest praktycznie na granicy śmierci, nie jest prawem m.in. w wymienionych krajach. Ochrona życia, która życie odbiera to dosyć absurdalna sytuacja. W Polsce szerokim echem, na szczęście szerokim, choć równa to się z masą hejtu, rozeszła się akcja „#jakJustyna” – Justyna Wydrzyńska, kobieta niezlomna, której grozi wyrok za pomoc drugiej kobiecie w kryzysowej sytuacji. Na szczęście można zobaczyć, jak wiele osób wspiera Justynę, między innymi poprzez profil w social mediach Aborcyjny Dream Team, jednak ujrzyć można także falę hejtu. Jest to aspekt praw człowieka, który wywołuje wiele sporów, jednak mamy zagwarantowane prawa, poprzez których rozumienie, prawo do aborcji powinno być standardem.

Nietolerancja

Porażają słowa: „Próbuje się nam, proszę państwa, wmówić, że to ludzie, a to jest po prostu ideologia” (Duda, 2020). Gej, lesbijka, osoba biseksualna, transpłciowa, transseksualna, panseksualna, asekualna... Czy nikt z wyżej wymienionych osób nie jest człowiekiem? Czy ludzie nie są ludźmi, bo kobieta kocha kobietę, a mężczyzna mężczyznę? Od kiedy odczuwacza się człowieka z powodu miłości? „Halo jesteśmy normalni / Halo tacy jak wy / Wyrwali nam serca spalili nam twarze następny będziesz ty” (Peszek). Maria Peszek niejednokrotnie porusza temat LGBT w swoich utworach, broniąc praw tych osób. Praw, które powinny również być standardem. Osoby nieheteroseksualne są takie same jak te heteroseksualne. Czy rzeczywiście ktoś widzi coś nieetycznego w miłości dwóch osób? Tak często osoby LGBT spotykają się z hejtem, a parafrazując Marię Peszek – nierzadko twarze zostają spalone dosłownie. Przemoc ze strony innych, wywołana tym, że mężczyzna kocha się z mężczyzną, że kobieta całuje kobietę, a mężczyzna zostaje kobietą, ponieważ nią czuł się całe życie. Ludzie zaglądają do mieszkań i łóżek innych, tak interesuje ich cudze życie, jakby nie posiadali własnego. Czego się jednak spodziewać, gdy prezydent – wydawałoby się – cywilizowanego kraju mówi, że to nie ludzie, a jedynie ideologia, parafrazując przerażające przemówienie Andrzeja Dudy. Dziewczyna, która obawia się powiedzieć rodzicom, że się zakochała, że nie kocha żadnego Tomka, Marcina, Janka czy Pawła, nie, ona kocha Zuzię. A Zuzia odwzajemnia jej uczucie. „Słowa mogą ranić / Słowa mogą zabić / Ej Polacy, katolicy / A zapominamy / Słowo może stać się ciałem / Martwym, zwłokami / Leżały pod drzewami / Do siebie głowami” (Peszek)¹. Hejterze, który mówisz do niej „zgiń lesbo”, jesteś mordercą, bo ona, ta „lesba,” rzeczywiście umrze, zginie śmiercią samobójczą. Rzeczywiście życzysz śmierci tej dziewczynie, bo nie jest heteroseksualna? Uważasz, że to ona postępuje nieetycznie?

1 Maria Peszek, *Jak pistolet*.

Przemoc w szkole

Amnesty International stworzyło vademecum – vademecum szkoły przyjaznej prawom człowieka: „Jak radzić sobie z bullyingiem i dyskryminacją w szkole?”. Jest to niepokojące, iż taki poradnik jest potrzebny. Z raportu wynika, że w Polsce 48% uczniów w wieku 13–15 lat deklaruje, że co najmniej raz w ciągu ostatnich kilku miesięcy doświadczyło przemocy ze strony rówieśników w szkole (Unicef, 2018)². Patrząc na statystyki Unicef, nie można się dziwić powstaniu wyżej wymienionego vademecum. Blisko połowa uczniów w wieku jedynie 13–15 lat doświadczyła bądź doświadcza przemocy w szkole. Wyniki tych badań są co najmniej przerażające. Szkoła jest środowiskiem dziecka, nastolatka, w którym spędza znaczącą część swojego życia. Śmiech. Wyzwiska. Hejt w Internecie. Przemoc fizyczna. Dyskryminacja. Poniżanie. Naruszanie prywatności. Nietolerancja. To realia mnóstwa dzieci na całej planecie. Dzień w dzień przychodzą do miejsca, gdzie są nie lubiane, nieakceptowane, wyśmiewane, obrażane, przed twarzą trzaska się im drzwiami, a określane są słowami z kategorii tych najgorszych, najbardziej wulgarnych, tak trudnych w odbiorze. Często nikt nic z tym nie robi. Rodzice lub opiekunowie nie mają o tym pojęcia. Nauczyciele nie reagują. Inni uczniowie też nie. Zamknięte koło: agresor, ofiara i obserwatorzy. Piekło szkolnych sal i korytarzy. Jest to jawne łamanie praw człowieka od najmłodszych lat. Konsekwencje mogą być tragiczne. Niejednokrotnie ofiary cierpią w późniejszym czasie na depresję, nerwicę, zaburzenia natury psychicznej, a w jeszcze najgorszej opcji – targają się na swoje życie. W tym wszystkim czują się niepotrzebne, nie lubiane, inne, poniżane, po prostu gorsze. Tragedia tylu ludzi dzieje się w miejscu, które powinno być bezpieczne, które powinno uczyć wartości. Jaką wartość może przekazać nauczyciel-agresor? A może norm zachowań powinien uczyć nauczyciel bierny, obojętny na oglądaną przemoc? Absurd goni absurd. Przykład powinien iść z góry, a lepiej, żeby go nie było. Brak szacunku to prawdziwe motto wielu placówek edukacyjnych, a nie tak być powinno. Etyczne postępowanie – tego każdy z nas również powinien nauczyć się na drodze edukacji, lecz jak to uczynić, gdy połowa polskich uczniów może wątpić w jakąkolwiek etykę postępowania w swojej szkole.

Brak respektowania wolności wyznania

Artykuł 53. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej każdemu zapewnia wolność sumienia i religii. Artykuł 10. mówi, że Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań (KRP)³. Jest to jedno z częściej łamanych praw człowieka, jeden z częściej

2 Artykuł zamieszczony na stronie Unicef, *Połowa nastolatków na świecie doświadcza przemocy rówieśniczej w szkole i jej okolicach*, 6.09.2018.

3 Dz.U.2022.1435 Art. 10 Gwarancja wolności sumienia i wyznania.

łamanych przepisów Konstytucji. Prokuratura umorzyła 30 postępowań związanych z mową nienawiści, wśród nich znalazła się m.in. sprawa negowania Holokaustu (umorzona przez gdańską prokuraturę rejonową bez podania przyczyny) czy dochodzenie wobec youtubera, który oskarżał Żydów o zbrodnie komunistyczne i usprawiedliwiał Hitlera (Świętochowska, 2019). Ile tak zwanych „żartów”, ile mitów powstało między innymi na temat Żydów czy innych ludzi, którzy nie wyznają katolicyzmu? Ateiści również bywają niesprawiedliwie oceniani – część wierzących osób próbuje nawracać ateistów, część ich hejtuje, część nie rozumie, czasem zmusza. To nie tak powinno wyglądać. Państwo świeckie równa się wolności wyznania bądź jego braku. Konstytucja nam, Polakom, to gwarantuje – w teorii oczywiście. Religijny brak etyki części – co warto podkreślić – części katolików.

Wnioski

Prawa człowieka są łamane w Polsce, są łamane na świecie. Łamane na każdym, najmniejszym kroku, łamane dzień w dzień. Nieprzestrzeganie tego, co nam było niejednokrotnie dane na mocy dokumentów – to codzienność nas wszystkich. Czytając definicję praw według Amnesty International Polska, czytając Kartę Narodów Zjednoczonych, czytając Konstytucję Polski ma się wrażenie, że łamanie praw podstawowych, praw człowieka, jest czymś, co miejsca mieć nie powinno, czymś, co powinno podlegać najwyższej karze, a karane nie jest zupełnie. Przykład powinien iść z góry, ale może byłoby lepiej, by tej „góry” nie było. Panuje wszechobecna zgoda i przyzwolenie na przemoc od strony tych, którzy przed przemocą powinni bronić. Agresja ze strony władz, agresja ze strony policji. Zamach na demokrację, na wolne szkoły, wolne sądy, wolność słowa, wyznania, wolność zgromadzeń. Gdzie to wszystko? Oddać prawa człowieka! Czy naprawdę świat ma wyglądać w ten sposób? Homoseksualiści nie mogą chodzić po ulicach miasta za rękę, ze strachu. Uczniowie mają fobię szkolną, nie z nadmiaru nauki, lecz z powodu agresji innych – nauczycieli, uczniów. Czy zawsze władza będzie niszczyć dany nam gwarant? Czy niejednokrotnie agresor wywoła wojnę za naszego życia? Nikt na to nie odpowie, ale my, ludzie, powinniśmy nie dawać przyzwolenia. Powinniśmy i powinniśmy głośno krzyczeć: „wolne sądy!”, „Konstytucja!”, „wolność, równość, demokracja!”, „moje ciało, mój wybór!”, „love is love!”. Jeśli nie powie się wyraźnego NIE, to zamknięte koło toczyć będzie się dalej, a świat pójdzie do przodu, pójdzie po trupach, niszcząc wszystko wokół. To nie jednorazowy wybryk osoby z zaburzeniami antyspołecznymi, z psychopatią, nie. To nasz świat. To nasz poniedziałek, wtorek, środa, czwartek, piątek, sobota i niedziela.

Bibliografia

- Amnesty International Polska (2023). <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/poland/> [dostęp: 12.02.2023].
- Burakura (2021). *Wstydzi się ciebie kraj*, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=6.+Utw%C3%B3r+muzyczny+Burakura%C2+Wstydzi+si%C4%99+ciebie+kraj> [dostęp: 6.11.2022].
- Duda A. (2020). Tekst przemówienia, Brzeg, <https://www.youtube.com/watch?v=XwrM7Avl1ZI> [dostęp: 6.11.2022].
- Dziennik Ustaw
- Global Gender Gap Raport 2021, <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2021/> [dostęp: 29.11.2022].
- Karta Narodów Zjednoczonych, <https://arslege.pl/karta-narodow-zjednoczonych/k351/> [dostęp: 12.02.2023].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> [dostęp: 6.11.2022].
- Kostyszyn M. (2021). *Też tak mam Warszawa*.
- Marszałek I. (2014). *Józef Tischner i filozoficzne koncepcje zła : Czy zło jest w nas, czy między nami?* Wydaw. WAM, Kraków.
- Marszałek-Kotzur I. (2019). Prawo do wolności: fakt czy iluzja? Tischnerowskie rozważania o wolnym człowieku. W: A. Kuzior (red.), *Globalne konteksty poszanowania praw i wolności człowieka : Nowe trendy rozwojowe. Praca zbiorowa* (T. 804, s. 87–96).
- Marszałek-Kotzur I. (2020). Osoba ludzka w dramacie istnienia : Etyczne rozważania Józefa Tischnera. W: L. Karczewski & H. Kretek (red.), *Etyczne i kulturowe determinanty zarządzania w organizacjach* (T. 544, s. 39–47).
- Peszek M. *Virunga, Jak pistolet*, Utwory muzyczne <https://www.youtube.com/watch?v=xY-NVTYcL4Jc> [dostęp: 6.11.2022].
- Świętochowska E. (2019). Hejt ma się dobrze. Skala umorzonych dochodzeń rośnie, <https://forsal.pl/artykuly/1403765,hejt-ma-sie-dobrze-skala-umorzonych-dochodzen-rosnie.html> [dostęp: 6.11.2022].
- Tischner J. (2000). *Świat ludzkiej nadziei*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Unicef (2018). *Połowa nastolatków na świecie doświadcza przemocy rówieśniczej w szkole i jej okolicach*, <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/polowa-nastolatkow-na-swiecie-doswiadcza-przemocy-rowiesniczej-w-szkole-i-jej-okolicach> [dostęp: 6.11.2022].
- Vardy P., Grosch P. (1995). *Etyka*. Poznań.